

Kina – risk eller räddning för jobben i Sverige och Europa?

David Ljung

Kina – risk eller räddning för jobben i Sverige och Europa?

David Ljung

Författaren

David Ljung är politiskt sakkunnig för de svenska socialdemokratiska ledamöterna i EU-parlamentet. Tankeverksamheten har tidigare givit ut rapporterna *Nya tider – nya jobb. Utmaningar och utvecklingsvägar i jobbpolitiken* (juni 2012), *Är vi smarta nog för de nya jobben?* (nov 2012) och *Har vi råd att inte satsa mer på ökad jämställdhet?* (mars 2013) av honom.

Författarna svarar själva för framlagda uppfattningar och slutsatser i Tankeverksamhetens skrifter.

Ansvarig utgivare: Ann-Sofie Hermansson
www.tankeverksamheten.se
redaktion@tankeverksamheten.se

ISBN 978-91-87077-30-2

Göteborg 2013

Kina – risk eller räddning för jobben i Sverige och Europa?

Inledning

Tillväxtekonomiernas snabba framsteg innebär att spelreglerna på den globala marknaden skrivs om. Inte minst växer Kina nu fram som en alltmer dominerande aktör i världsekonomin.

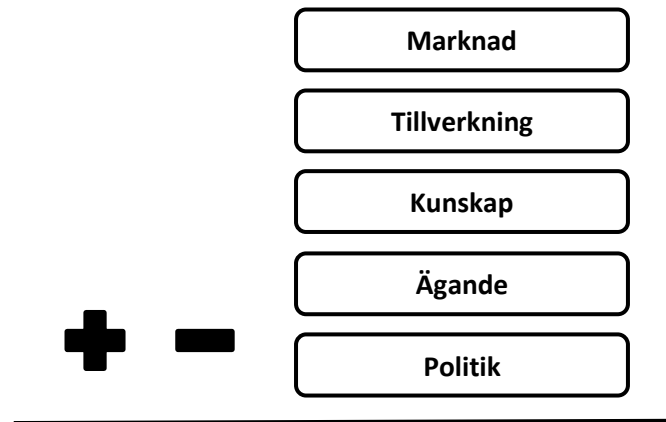
Det finns en bred enighet om att utvecklingen i Kina påverkar jobbförutsättningarna i omvärlden. Hur denna påverkan ser ut råder det dock delade meningar om. Spännvidden i debatten är stor. Å ena sidan hävdas det att "Kina tar våra jobb". Å andra sidan betonas det i stället att "Kina räddar våra jobb".

Ambitionen med denna rapport är inte att fälla något avgörande domslut om vad som är rätt eller fel. Syftet är i stället att på ett strukturerat sätt försöka måla en nyanserad bild av hur det snabbt framväxande Kina inverkar på arbetsmarknaden i Sverige och övriga Europa. Vilka är hoten och möjligheterna? Var och hur kan arbetstillfällen förloras? Var och hur kan nya jobb i stället komma till? Hur ser plus- och minussidorna ut?

Rapporten är byggd kring en enkel analysram (se figur 1). Kinas betydelse för de svenska och europeiska jobben studeras på fem huvudområden: marknad, tillverkning, kunskap, ägande och politik. På varje område identifieras de faktorer och trender som på ett positivt respektive negativt vis styr jobbförutsättningarna i Europa.

Rapportens upplägg är okomplicerat. På vägen fram till en sammanfattande summering avverkas de fem områdena i tur och ordning.

Figur 1. Jobbkalkyl: fem områden där utvecklingen i Kina påverkar jobbförutsättningarna i Europa

1. Marknad

Låt oss börja på marknadsområdet. Kinas snabba utveckling förändrar marknadsvillkoren på både den kinesiska och europeiska sidan. Europeiska företag får en jättelik kinesisk marknad att utnyttja. Det öppnar upp för expansion och nyrekrytering. Därigenom blir det plus på jobbkontot. Samtidigt utsätts företagen för en allt vassare konkurrens från kinesiska aktörer på både borta- och hemmaplan. Det sätter press på verksamheten och kan i värsta fall göra det svårt att hålla arbetsstyrkan intakt. Därmed finns det även en minusdel i jobbkalkylen.

Snabbväxande efterfrågan...

Den ekonomiska utvecklingen i Kina sedan reformarbetet startade i början av 80-talet är helt unik. Inget annat land har kunnat hålla igång en så hög tillväxt under så lång tid. Den illa tilltygade jätten har rest sig med full kraft. Den årliga BNP-ökningen har hela vägen legat uppemot eller över 10 procent. Det är först under de allra senaste åren som siffror ner mot 7-8 procent blivit det normala.

Denna utveckling har gjort att efterfrågan formligen exploderat. Den växande befolkningen har hastigt fått en klart bättre privatekonomi. De senaste tre decennierna har 500 miljoner kineser lyfts ur fattigdom (World Bank 2013, xxi). En allt större medelklass har börjat tillägna sig västerländska konsumtionsmönster. En liten grupp mycket rika har numera extrema resurser att spendera. En genomsnittlig kines konsu-

merar alltså betydligt mindre än en amerikan eller en europé, men efterfrågetrenden pekar tydligt uppåt. Med i bilden finns även den primära efterfrågan från den kinesiska företagssektorn. Som ett resultat av befolkningsökning och modernisering har de kinesiska företagen fått en allt större aptit på olja, metaller och andra insatsprodukter till sin produktion.

Samtidigt har den kinesiska marknaden successivt öppnats upp för europeiska företag. Olika typer av handelshinder och affärsbegränsningar har avvecklats. Den kinesiska anslutningen till *World Trade Organisation* 2001 var en milstolpe. Anslutningen innebar att en lång rad hinder och begränsningar togs bort i ett svep.

En viktig omständighet är också att den kinesiska valutan – renminbin – försiktigt har börjat skrivas upp efter att konstant ha legat på konstgjort låga nivåer. Sedan 2005 har den stadigt stigit i värde. Valutakursen är ännu inte marknadsmässig, men ändå mer rimlig än vad den tidigare varit. Uppskrivningen har gjort det billigare för kinesiska aktörer att köpa utländska produkter. Den typen av efterfrågan har därmed stimulerats (*The Economist* 2012-05-26a).

Inför framtiden finns det också en hel del som talar för att den kinesiska efterfrågan på europeiska företags produkter kan komma att öka ytterligare:

- Det förefaller vara den kinesiska statens plan att fortsätta att skriva upp renminbin. På lång sikt är det inte omöjligt att den statliga styrningen avskaffas och att kursutvecklingen helt och hållet får avgöras på valutamarknaden.
- Det mesta tyder på att regelverken kommer att förbättras så att det blir lättare och lättare för de europeiska företagen att göra affärer med och i Kina.
- Det finns tydliga indikationer – både från kineserna själva och utländska bedömare – på att den kinesiska tillväxtstrategin framöver kommer att bli betydligt mer konsumtionsorienterad än den hittills varit. Det finns en insikt om att tillväxten till allt större del kommer att behöva drivas av en ökande inhemsk privatkonsumtion. 2011 låg det kinesiska sparandet på extremt höga 51 procent av BNP. Denna nivå – som inte minst har att göra med de svaga sociala skyddsnetten och att medborgarna på egen hand tvingas fixa pension och sjukförsäkring – är knappast önskvärd i längden. För att den kinesiska ekonomin ska kunna behålla dynamiken även när den går in i ett mer modernt utvecklingsstadium är den rimliga vägen att hushållen – med framväxande sociala skyddsnet som trygghet – sparar mindre och konsumerar mer (*The Economist* 2012-05-26a; *World Bank* 2013, 8ff). Ett minskat sparande kan leda till en sänkt investe-

ringstakt och en minskad aptit på vissa insatsprodukter i bl a infrastruktursektorn, men ser man till helheten är det troliga ändå att den ökade konsumtionsorienteringen ger en starkt efterfrågebild.

...som utnyttjas av svenska och europeiska företag...

Den kinesiska efterfrågeexplosionen har redan utnyttjats väl av de europeiska företagen. Tusentals finns på plats i landet. Många fler har Kina som en central exportmarknad. När det gäller svenska företag har drygt 600 någon form av representation i Kina (Eklund 2012, 163). Ytterligare ett stort antal företag exporterar sina produkter till den kinesiska marknaden. Att den växande kinesiska efterfrågan har genererat – och kommer att generera – många jobb i Sverige och övriga Europa kan det inte råda någon tvekan om.

Den kinesiska efterfrågans betydelse har blivit särskilt tydlig sedan finanskrisen startade 2008. I flera branscher har ökade volymer på den kinesiska marknaden varit något av en livlina för företag som i övrigt drabbats hårt av minskad efterfrågan på den krispräglade europeiska hemmamarknaden. Bilindustrin är en av dessa branscher. Under de senaste dryga fem åren har Kina stått för runt en tredjedel av ökningen i den globala fordonsförsäljningen (*Financial Times* 2012-12-12a).

På samma gång finns det en stor outnyttjad potential kvar att exploatera. Det går att från svenskt och europeiskt håll göra mer av den kinesiska efterfrågan. En viktig observation är att det så långt i första hand är storföretagen som tagit för sig. De mindre företagen har hamnat lite på efterkälken. Om också småföretagen kunde komma igång ordentligt i affärer med och i Kina skulle det kunna få klart positiva effekter på jobbskapandet i Europa.

I detta sammanhang kan det politiska nätverksbyggandet spela en positiv roll. Vänortssamarbeten och liknande arrangemang kan öppna viktiga dörrar – inte minst för de mindre företagen. Särskilt eftersom det kinesiska samhällsbygget är så genompolitiserat underlättar det om affärsutbyten kan byggas via redan etablerade politiska kontakter. Göteborg – Shanghai är kanske den mest väletablerade länken av detta slag mellan Sverige och Kina. Där har båda sidor sedan 1986 investerat mycket aktivt i ett brett samarbete som har gett god utdelning för såväl svenska som kinesiska företag (Johansson & Karlsson 2005; Göteborgs Stad, www.goteborg.se – Internationellt samarbete – Partnerstäder).

...men som kanske inte är så gränslös som den verkar

Det finns nog ingen som i grunden ifrågasätter att den samlade kinesiska efterfrågan kommer att fortsätta stiga. Däremot är det många som pekar på att ökningstakten kan komma att dämpas. Den explosions-

artade expansion som vi vant oss att se kan förmodligen inte hålla i sig i längden.

En dämpande faktor är att tillväxtsiffror på 10 procent knappast är realistiska i längden. De senaste åren har de alltså legat nedåt 7-8 procent. Det är inte orimligt att normalnivåerna så småningom hamnar ännu lägre. En grundläggande mekanism i detta är att snabbväxande ekonomier förr eller senare saktar ner. I tidiga utvecklingsskeden går det att göra snabba och lätta framsteg med hjälp av bl a teknologiimport och urbanisering – att plocka de lågt hängande frukterna. Detta blir dock allt svårare med tiden (OECD 2013, 3). I en uppmärksam genomgång av historiska mönster blev slutsatsen att snabbväxande ekonomier tenderar att tydligt slå av på tillväxttakten när BNP per capita når ca 17 000 dollar. Detta är en nivå som Kina beräknas vara uppe på inom några år (Eichengreen et al 2011). Sedan finns det även mer drastiska röster som – med hänvisning bl a till att kineserna varit för dåliga på att bekämpa korruptionen och förbättra affärsmiljön – talar om att tillväxtfesten skulle vara över och att en "hard landing" är nära förestående (se t ex Åslund 2013). Ett dilemma för flera av dessa debattörer är dock att de riktigt negativa profetiorna om Kina – och de har verkligen inte saknats – hittills har haft en förmåga att aldrig riktigt vilja slå in.

En annan dämpande faktor är att den kinesiska finanssektorn alltjämt är primitiv, ineffektiv och politiserad. På det övergripande planet är det uppenbart att den behöver reformeras för att den inte i allt högre grad ska fungera som en bromsklots för moderniseringen av den reala ekonomin. Sådana reformer har dock visat sig svåra att genomföra för de kinesiska myndigheterna. Att helt släppa marknadskrafterna fria i en kommandoekonomi är krångligt både i teorin och i praktiken. Mer specifikt finns det en riskbild kopplad till dåliga krediter. Eftersom räntorna hållits konstgjort låga och lånen ofta getts på politiska snarare än kommersiella grunder – inte minst i det stora stimuleringsprogram som kineserna genomförde från 2008 och framåt för att parera återverkningarna från krisutvecklingen i USA och Europa – kommer bankerna sannolikt att ha ordentliga kreditförluster att ta hand om under de närmaste åren. Drastiska bedömare hävdar att detta skulle kunna sänka hela det kinesiska finanssystemet. Mer balanserade bedömare pekar dock på att de kinesiska myndigheterna åtminstone i det korta perspektivet har tillräckliga ekonomiska muskler för att kunna förhindra att riktigt allvarliga störningar uppstår. Sammantaget är den haltande finanssektorn ett strukturellt problem för den övriga ekonomin, men troligen ändå inte något akut riskmoment (*The Economist* 2012-05-26b; *Financial Times* 2013-04-09; IMF 2013; Eklund 2012, 110).

Ökad kinesisk konkurrens i Kina...

På minussidan när det gäller marknadsområdet finns det faktum att de kinesiska företagen själva är på frammarsch. De blir bättre och bättre i allt fler sektorer. Detta gör det allt svårare för europeiska företag att slå sig in samt att försvara eller vinna marknadsandelar – i förlängningen att skapa och säkra jobb. I flera branscher har europeiska producenter länge haft ett försprång baserat på bl a teknologi och varumärkestyrka. Det försprånget håller i många fall på att ätas upp.

Den kinesiska marknaden blir i allt större utsträckning en stenhård konkurrensmiljö. Den har inte utan anledning kallats för världens tuffaste. Några enkla framgångar finns egentligen inte att hämta hem för en europeisk aktör. Utan hårt och metodiskt arbete är det svårt att ta sig fram. Att korruptionen dessutom är utbredd gör inte saken lättare. I *Transparency Internationals* korruptionsranking över världens länder hamnade Kina förra året inte bättre till än på 80:e plats – mycket långt efter de minst korrupta länderna. Korruptionen är i och för sig inte lätt för någon att hantera, men att den oftast innebär en större utmaning för utländska än för inhemska aktörer är en hemmaplans fördel för de kinesiska företagen (Cho 2012, 87ff; *Transparency International* 2012).

Fordonssektorn är en delmarknad där det utländska försprånget länge varit särskilt stort och där många europeiska företag räknar med att under de närmaste åren kraftigt öka försäljningsvolymerna. Här gäller det dock att verkligen se upp för de kinesiska aktörerna. Sektorn är högt prioriterad i den statliga näringslivspolitik. Ett antal kinesiska tillverkare jobbar intensivt med att på olika sätt få tillgång till den senaste teknologin och med att hastigt höja de egna kunskapsnivåerna. Kinesiska bilar är i dagsläget en bit efter, men försprånget minskar snabbt. De europeiska tillverkarna har ingen enkel match framför sig.

Ett dilemma för svensk del är att de kinesiska företagen växer sig särskilt starka i klassiska svenska framgångssektorer. *Ericsson* för en stentuff kamp mot *Huawei* och *ZTE* i Kina. *ABB* utmanas på sina kärnområden av flera dynamiska kinesiska företag. Miljöteknikmarknaden i Kina har under ett antal år utnyttjats på ett mycket positivt sätt av svenska aktörer, men där är kineserna nu på stark frammarsch och i full färd med att ta över taktpinnen. Det är fullt möjligt för svenska företag i sektorer som dessa att klara konkurrensen, men det är inte enkelt (Eklund 2012, 92, 213).

...och ökad kinesisk konkurrens i Europa

Kinesisktillverkade produkter finns redan i stor utsträckning på den europeiska marknaden. Maskiner, skor, kläder, möbler, lampor och leksaker hör till de huvudsakliga produktkategorierna. Relativt mycket av detta handlar dock om produkter från icke-kinesiska eller bara delvis kinesiska företag som använder Kina som en verkstad. Företag från Japan, Taiwan och Sydkorea agerar ofta på det sättet. Denna typ av kinesisk konkurrens på den svenska och europeiska marknaden har funnits länge.

Vad som nu är på väg att tillkomma är kinesiska företag som med egna produkter och i eget namn slår sig in på Europamarknaden. Telecom/IT-aktörer ligger i täten i denna utveckling. *Huawei*, *ZTE* och *Lenovo* är exempelvis på god väg att etablera relativt starka varumärken. Eftersom det rör sig om snabbväxande giganter – *Huawei* och *Lenovo* finns på *Fortune* 500-listan över världens största företag och *ZTE* strax utanför – är detta svåra konkurrenter för de europeiska hemmaföretagen (*Dagens Nyheter* 2013-10-12; *Svenska Dagbladet* 2013-10-02; *Fortune* 2013). Det mesta tyder också på att Telecom/IT-spetarna kommer att följas av fler och fler kinesiska företag i andra branscher.

En bransch där kinesiska företag redan är mycket starka på den europeiska marknaden är solpaneler. På senare tid har de med hjälp av kraftigt sänkta priser arbetat sig upp till en betydande marknadsandel. 2011 exporterades kinesiska solpaneler och relaterade komponenter till ett värde av ca 21 miljarder euro till EU. Efter det att europeiska producenter klagat på påstådd kinesisk prisdumpning inledde EU-kommissionen förra året en särskilt granskning av konkurrenssituationen. Av detta blev det en handelskonflikt. I våras drog kommissionen slutsatsen att det faktiskt handlar om dumpning. I juni infördes därför provisoriska straffavgifter. Under sommaren har sedan kommissionen förhandlat fram en lösning med kineserna där avgifterna tas bort mot att de kinesiska företagen åtar sig att respektera vissa minimipriser. Därmed förefaller konflikten i princip vara löst. Det kanske mest intressanta i denna process är att flera medlemsstater och många debattörer ställt sig på de kinesiska företagens sida. Argumenten har varit att de billiga kinesiska solpanelerna är avgörande för den gröna omställningen i Europa och att de mycket låga priserna genererar många extra jobb i olika installations- och underhållsverksamheter. Prishöjningar skulle ge kännbara jobbförluster. Jobbargumenten har alltså i första hand gått ut på att försvara frihandeln – inte på att försvara de europeiska producenterna (*European Commission* 2012a; *European Commission* 2013a; *Dagens Nyheter* 2013-05-21).

2. Tillverkning

På tillverkningsområdet har pilen länge pekat i bara en riktning. En stor del av den lågkostnadstillverkning som tidigare fanns i Europa har successivt flyttats till Kina. Massor av jobb har blivit kinesiska. De senaste åren har dock bilden börjat förändras. Nu finns det pilar som pekar både tillbaka mot Europa och vidare från Kina till andra lågkostnadsländer. Kinas roll som världens verkstad är raskt på väg att modifieras.

Många jobb har flyttats till Kina...

Kina har lagt beslag på en stor del av de enkla tillverkningsjobben i världen. Först handlade det om sådant som textilier och leksaker. Sedan har tillverkningen vidgats till att även omfatta relativt avancerade industriprodukter som vitvaror och konsumentelektronik. En fjärdedel av världens alla mobiltelefoner och över hälften av alla kameror tillverkas nu på kinesisk mark. En betydande del av de europeiska storföretagen har åtminstone någon del av sin produktionskedja förlagt till kinesiska anläggningar. H&M och Ikea tillverkar exempelvis en tredjedel respektive en femtedel av sin globala försäljning i Kina.

Kinas attraktionskraft bygger på en väl fungerande infrastruktur, goda kvalitetsnivåer, extremt låga löner och stenhårda arbetsvillkor. Detta gör det möjligt att tillverka bra produkter i stor skala till minimala kostnader. I hög grad är det unga kvinnor från landsbygden som gör jobbet. De rekryteras till industrikomplex i särskilda ekonomiska frizoner. Där gör de långa timmar sex dagar i veckan i gigantiska fabriker. De sover i förläggningar i anslutning till fabriken och reser tillbaka till hembyn bara någon gång per år. Att de accepterar och står ut med sådana förutsättningar är en central nyckel till de kinesiska framgångarna (Eklund 2012, 74ff, 163).

Företag i Sverige och Europa som försökt ta upp kampen med denna massiva tillverkningsapparat har inte haft någon chans. Det har varken varit lagligt eller praktiskt möjligt att skapa liknande tillverkningsförutsättningar. Det har inte gått att göra annat än att låta en betydande del av de enklare tillverkningsjobben försvinna bort.

...men hur illa har det egentligen varit?

Frågan är dock om förlusten av dessa lågkostnadsjobb i det övergripande perspektivet har varit någon egentlig nackdel. Inom vissa branscher och geografiska områden har smällarna naturligtvis varit tuffa. Vissa stora fabriksnedläggningar har blivit svåra dråpslag. Decimeringen av TEKO-industrin i Sverige under 60- och 70-talen är ett exempel. Ser man till samhällsekonomin som helhet har dock dessa jobbförluster i längden ofta blivit en del i en positiv strukturomvandling. När de lågkvalificerade jobben försvunnit har de som regel ersatts av mer högkvalificerade jobb. Av enkel produktion med låga förädlingsvärden har det blivit avancerad produktion med höga förädlingsvärden. Kineserna har tagit jobben, men hittills har de primärt tagit jobb som vi nog inte haft så stort intresse av att behålla. Det finns utan tvekan förlorare i detta, men med helheten för ögonen är det svårt att beskriva utvecklingen som en uppenbar förlustaffär.

Vissa jobb är på väg tillbaka...

Under de senaste åren har Kinas roll som dominerande lågkostnadsverkstad börjat försvagas. Två breda trender har bidragit:

- Dels har teknologikutvecklingen inneburit att själva tillverkningskostnaden för en lång rad produkter har blivit en allt mindre andel av den totala produktionskostnaden. FoU-delen har vuxit och tillverkningsdelen krympt. Nästan allting – från leksaker till hemelektronik och vitvaror – har blivit mer avancerat. Detta har successivt gjort det allt mindre lönsamt för västerländska företag att lägga tillverkning i Kina i stället för att hålla den på hemmaplan. Sett till totala kostnaden för att ta fram en produkt har det inte längre funnits lika mycket pengar att tjäna på sådana manövrar (*The Economist* 2012-04-21).
- Dels är det kinesiska lönerna på väg uppåt. Ökningarna har varit betydande och det mesta talar för att de kommer att fortsätta. En orsak är demografin. Det tidigare så stora utbudet av billig arbetskraft från landsbygden har börjat sina. Samtidigt är den arbetsföra delen av befolkningen på väg att börja minska. Detta skapar en arbetskraftbrist som driver på löneutvecklingen (Das & N'Diaye 2013). En annan orsak är att de anställda på de jättelika tillverkningsanläggningarna har börjat protestera mot de ibland slavliknande arbetsvillkoren. Demonstrationer har ge-

nomförts och fått stort genomslag. En rad strejker har blivit framgångsrika. Taiwanesiska *Foxconn* – som tillverkar flera av Apples produkter – är ett av de företag som hamnat i blickfånget. Där har bl a protester i samband med självmord bland de anställda tvingat företaget att retirera när det gäller löner och arbetsförhållanden. En tredje orsak är att de kinesiska myndigheterna numera ser höjda lönenivåer som en del i arbetet med att bygga en starkare och mer hållbar ekonomi. Stategin är att satsa på mer avancerad produktion och på en mer konsumtionsdriven tillväxt. Då går det inte att hålla kvar lönerna på botten. Följaktligen har myndigheterna avstått från att stoppa protesterna och dessutom själva bidragit med att höja vissa minimilöner (OECD 2013, 4f; Das & N'Diaye 2013).

Resultatet har blivit att alltfler icke-kinesiska företag börjat tveka inför att använda Kina som tillverkningsbas. Att utnyttja den kinesiska verkstaden är inte längre en så tydlig plus-historia som det en gång var.

Detta har gett rörelser i två nya riktningar. För det första pågår det i flera branscher en kontinuerlig flytt av tillverkning från Kina till länder som Kambodja, Bangladesh, Sri Lanka och Indien. Även Burma och delar av Afrika har på senare tid kommit med i bilden. Inom exempelvis textilbranschen jagas hela tiden lägre kostnader på detta sätt. För det andra har västerländska företag börjat ta hem tillverkning från Kina. De har funnit att de relativt låga kostnaderna i Kina inte längre överväger fördelarna med att på hemmaplan kunna knyta tillverkningsprocessen närmare både kunder och övriga företagsfunktioner. I USA finns det ganska många sådana exempel och tendenserna börjar nu synas även vad gäller de europeiska företagen. Vissa jobb är alltså på väg tillbaka (*The Economist* 2012-04-21; Cho 2012, 120).

...men vill vi verkligen ha de jobben tillbaka?

Med de två nya rörelseriktningarna inställer sig frågan om vi verkligen vill ha tillbaka några jobb från Kina. I så fall vilka? Gynnas svensk och europeisk ekonomi av att de enkla tillverkningsjobben återbördas, eller vore det snarare ett sätt att sänka värdeskapandet och tillväxten? Vore en utökad lågkostnadstillverkning en tillgång eller en hämsko för den europeiska konkurrenskraften på en global marknad? Något enkelt svar är inte lätt att ge. Mycket av värderingen har att göra med hur situationen ser ut på de enskilda företagen. Frågan är dock viktig att hålla i bakhuvudet. Vilka jobb bör vi satsa på?

3. Kunskap

Kunskap och kunskapsutveckling är ett tredje område där förändringarna i Kina påverkar jobbförutsättningarna i Sverige och övriga Europa. Samtidigt som kineserna börjat överge lågkostnadstillverkningen gör de en stenhård satsning på att i stället konkurrera i mer avancerade sektorer. Via omfattande investeringar i utbildning och FoU blir den kinesiska konkurrenskraften allt starkare i kunskapsintensiva branscher såsom fordon, IT och miljöteknik. Kineserna har redan gjort stora framsteg. Ingenting talar för att de kommer att slå av på takten. Detta ger en högst reell riskbild kopplad till de svenska och europeiska jobben. Om Kina kör ifatt eller till och med om oss i kunskapsracet hamnar många värdefulla jobb i riskzonen.

Stark kunskapsutveckling på bred front...

Kineserna är på stark frammarsch på kunskapsfronten:

- I botten finns ett skolsystem som redan är starkt och som dessutom är på väg att förstärkas. Shanghai och Hong Kong deltog i den senaste världsomspännande PISA-undersökningen av 15-åringars kunskaper. Shanghai slutade etta i alla tre kategorier: läsning, matematik och naturvetenskap. Även Hong Kong låg med i toppen. Sverige och övriga EU-länder hamnade långt efter. Även om dessa städer är ledande i Kina ger deras framgångar indikationer på vart övriga Kina är på väg. Det finns en stark lärandekultur. Skolelever förväntas ge allt. Föräldrar och andra närstående vill se goda studieresultat och ser till att barnen jobbar hårt för att nå dit. Dessutom har Shanghai och Hong Kong lagt stora ansträngningar på att bygga solida skolstrukturer. Bland mycket annat har det investerats i att höja lärarnas status och kompetens – genom ökade lärarlöner och förbättrade lärarutbildningar (OECD 2010, 13ff; OECD 2011, 83-109).
- Den högre utbildningen är inte lika framstående i ett internationellt perspektiv, men ändå inne i en dynamisk expansion. De senaste tio åren har antalet högskoleinstitutioner fördubblats och antalet personer med examen på högskolenivå blivit fem gånger större. Målet till 2020 är att 20 procent av medborgarna ska ha fullgjort högre utbildning. Detta vore ingen särskilt hög siffra relativt sett – EU-snittet ligger i nuläget runt 36 procent – men den skulle icke desto mindre ge Kina en enorm kompetens-

pool (Li et al 2008; OECD 2012; *Eurostat* 2013-10-17, Europe 2020 indicators, www.ec.europa.eu/eurostat).

- Även den kinesiska forskningen expanderar snabbt. De kinesiska FoU-utgifterna ökade mellan 2002 och 2012 från drygt 1 till knappt 2 procent av BNP. Om tio år ska de enligt planerna ha höjts till ca 3 procent. Som jämförelse ligger EU som helhet idag kring 2 procent och Sverige uppåt 3,5 procent. Sannolikt kommer detta att göra Kina till en tung forskningsnation (*World Bank* 2013-09-27, *Data – Research and development expenditure*, www.worldbank.org; *China Daily* 2013-02-22; Eklund 2012, 257; *Eurostat* 2013-10-17, *Europe 2020 indicators*, www.ec.europa.eu/eurostat).

Det kinesiska kunskapslyftet förändrar den generella kunskapsbalansen mellan Europa och Kina. Från att ha kunnat luta sig mot ett bastant kunskapsövertag kommer Europa att behöva tampas mot ett åtminstone jämnstarkt Kina.

...som kan ge minussiffror på det europeiska jobbkontot

Detta kommer att göra konkurrenssituationen betydligt tuffare för de europeiska företagen – både i Kina och på hemmaplan. Med en så pass stark kunskapsmotor i ryggen kommer de kinesiska företagen att kunna ta sig in på i stort sett hela den kunskapsintensiva delen av världsmarknaden. Företag som *Huawei*, *ZTE* och *Lenovo* har alltså snabbt ryckt åt sig ordentliga marknadsandelar. Solpaneler och övrig miljöteknologi har hastigt blivit en kinesisk paradgren. Detta är av allt att döma bara början på en längre process. Att kineserna till viss del tar sina marknadsandelar från europeiska företag är nog ofrånkomligt. Därigenom blir detta en minuspost på det europeiska jobbkontot. De kunskapsstunga europeiska företagen kommer behöva arbeta allt hårdare för att säkra verksamheter och jobb.

Samtidigt kommer kineserna troligen att dra till sig en allt större andel av de specifika forskningsjobben. Såväl europeiska som internationella företag kommer att få allt starkare incitament att lägga FoU-verksamheter i Kina. Den enorma kompetenspool som växer fram kommer att bli mycket attraktiv. I dagsläget är det i flera EU-länder svårt att få tag på duktiga ingenjörer och forskare. Att i stället vända sig till Kina kan då vara en naturlig lösning.

Med detta sagt ska det betonas att jobbriskerna i det kinesiska kunskapslyftet i mångt och mycket är kopplade till hur vi själva agerar i Sverige och övriga Europa. Om vi trappar upp våra egna kunskapsinsatser och ser till att hålla oss kvar i täten i kunskapsracet ska inte

särskilt många arbetstillfällen behöva gå förlorade. I det avseendet är vi inte mer sårbara än vi själva tillåter oss vara.

Vad som i sammanhanget är oroväckande är att det på en del håll i Europa inte finns något större politiskt intresse för att faktiskt genomföra rejäla kunskapsinsatser. Flera länder har skurit utbildningsbudgetarna under krisåren (*European Commission* 2012b, 11f; *European Commission* 2013b, 32ff). I Sverige har skolresultaten försämrats flera år i rad samtidigt som platserna på universitet och högskolor minskat i förhållande till antalet 19–24-åringar (Skolverket, Statistik – Grundskolan – Betyg, www.skolverket.se; Utbildningsdepartementet/lärosätenas prognoser april 2013/UK-ämbetet). I samma veva har den svenske statsministern i internationella sammanhang talat om att Sverige skulle behöva fler låglönejobb. Det är mycket svårt att se att detta skulle vara rätt väg att gå. Hur kan sänkta ambitioner i dessa avseenden vara ett fungerande sätt att möta den kinesiska – och globala – konkurrensen?

Allt behöver dock inte vara negativt på kunskapsområdet. Den kinesiska kunskapsutvecklingen skapar även möjligheter för europeiska företag som rätt utnyttjade kan ge ett plus på det europeiska jobbkontot. Om kompetensen och FoU-kapaciteten i Kina kan användas utan att det leder till motsvarande neddragningar på den europeiska sidan kan alla bli vinnare. Företagen kan använda Kina som hävstång för att höja konkurrensförmågan och därigenom bana väg för en expanderad verksamhet även i Europa. Det återstår att se hur vanligt denna typ av mönster så småningom blir.

4. Ägande

Det fjärde området där utvecklingen i Kina påverkar den europeiska arbetsmarknaden är det växande kinesiska ägandet. Via samgåenden, uppköp och direkta investeringar i egna verksamheter går kineserna i allt större utsträckning in i ägarroller i Europa. Att detta i huvudsak är bra för det europeiska jobbskapandet bör det inte råda någon tvekan om. Samtidigt finns det vissa frågetecken kring de långsiktiga konsekvenserna.

De kinesiska investeringarna i Europa säkrar och skapar jobb...

Kina har en tydlig strategi om att bygga ut det utländska ägandet. Företagen uppmuntras uttryckligen att höja takten i utlandsinvesteringarna. En expansion är också på gång. Sedan mitten av 00-talet har de kinesiska investeringarna i Europa ökat ganska rejält. Mellan 2006 och 2011 niodubblades direktinvesteringarna. Ökningen skedde dock från mycket låga nivåer. 2011 omfattade investeringarna inte mer än ca 60 miljarder kr. Det är alltså en liten del av de icke-europeiska investeringarna i den europeiska ekonomin. Inte heller är de stora affärerna särskilt många. *Geelys* köp av *Volvo PV* 2010 framstår som en av de absolut tyngsta (Hanemann & Rosen 2012, 3ff; Eklund 2012, 126).

Det pratas mycket om vad som driver denna process. Illvilliga röster talar om att kineserna vill "ta över världen". Den typen av diskussioner är särskilt vanliga i USA. Det mesta tyder dock på att motiven i allt väsentligt är kommersiella. De kinesiska aktörerna – som ofta är privata – vill helt enkelt göra bättre affärer. Svårare än så är det nog inte. Huvuddelen av investeringsvolymen handlar om att kineserna satsar på mindre egna verksamheter eller tar över små och medelstora europeiska bolag som har en direkt koppling till Kinas omedelbara behov: avancerad teknologi, etablerade varumärken samt tillgång till olja, gas och mineraler. (Cho 2012, 124ff; Tillväxtanalys 2011, 7; Hanemann & Rosen 2012, 3ff).

Det är svårt att se att de kinesiska investeringarna skulle ha några negativa effekter på de europeiska jobben. Snarare tvärtom. Det handlar ju för kinesisk del om att starta upp helt nya verksamheter eller om att gå in i existerande bolag som av en eller annan anledning är i behov av nya ägare eller delägare. Runt 45 000 jobb i Europa är idag kopplade till kinesiska investeringar. Nästan alla de jobben bör nog bokföras på pluskontot (Hanemann & Rosen 2012, 3ff).

I Sverige är de positiva exemplen tydliga. Både när det gäller *Volvo PV* och *Saab* har kinesiska ägare gått in sedan amerikanska ägare misslyckats. Utan *Geely* är det högst oklart vad som hade hänt med *Volvo PV*. Där kunde tusentals jobb som nu finns kvar ha gått förlorade. I Trollhättan är *Nevs* – som i huvudsak ägs och styrs från Kina – på väg att börja bygga bilar igen i den gamla *Saab*-fabriken. Vägen är lång till de stora produktionsvolymerna, men i dagsläget finns i alla fall ett par hundra anställda. Som ett tredje exempel skapar *Huawei* arbetstillfällen genom FoU-inriktade satsningar i Stockholmsområdet (Tillväxtanalys 2011, 28).

■■■■

...men är samtidigt inte helt okomplicerade

Minussidan är till stor del hypotetisk, men några frågetecken finns icke desto mindre där. Utländskt ägande – och kanske särskilt från ett land som Kina – är förknippat med vissa osäkerhetsfaktorer.

I debatten har det uttryckts farhågor för att kineserna går in och tar över europeiska företag i syfte att så småningom flytta jobben till Kina. Det är ett scenario som inte kan uteslutas, men hittills har några sådana mönster inte kunnat observeras. Det har också funnits diskussioner om att den kinesiska staten skulle kunna använda det kinesiska ägandet för olika typer av politiska ändamål. Inte heller detta är omöjligt, även om några tendenser i den riktningen så långt inte syns till.

Det är självfallet viktigt att inte vara naiv. Det kinesiska ägandet handlar inte om välgörenhet. De kinesiska investerarna kommer alltid att agera utifrån sina egna intressen. Att dessa intressen här och där kan gå ut på att flytta jobb från Europa till Kina är helt naturligt. Att dessa intressen i ett eller annat skede kan komma att styras av den kinesiska regimens politiska preferenser är en faktor som måste finnas med i en balanserad bedömning. I en diktatur som den kinesiska har staten mycket goda möjligheter att kommendera även rent privata aktörer (Hanemann & Rosen 2012, 3ff).

5. Politik

Kina är alltså en diktatur med ett hårt politiserat samhällsliv och ett uselt facit när det gäller mänskliga rättigheter. Även om kineserna gjort vissa framsteg har de inte kommit längre än så i den politiska utvecklingen. Det skapar problem för de flesta av de svenska och europeiska aktörer som på något sätt har att förhålla sig till landet. Särskilt när det gäller att utnyttja marknad och tillverkningsmöjligheter dyker svårigheterna upp. Detta inverkar på olika sätt på jobbekvationen.

■■■■

Inte lätt att hantera diktaturen...

I en översikt skulle man kunna identifiera tre typer av problem kopplade till den politiska realiteten i Kina.

För det första måste varje företag på det övergripande planet bestämma sig för om det är rätt och riktigt att exportera till och/eller

ha verksamhet i en diktatur. Det kan ibland röra sig om svåra överväganden. Vad tycker den allmänna opinionen på hemmaplan? Hur ska man förhålla sig till de eventuella övertramp eller övergrepp som regimen gör? Hur agerar man om regimen ställer krav på att man exempelvis ska bidra till censur eller övervakning av medborgarna?

Det är i sammanhanget intressant att notera hur den svenska och europeiska synen på Kina har utvecklats. Så sent som kring millennieskiftet fanns det en bred samsyn om att det var nödvändigt att ta avstånd från den kinesiska regimen och att positiva uttalanden måste undvikas. Nu är inställningen betydligt mer avslappnad – trots att det i grunden är samma diktatur som vi pratar om. Det är lätt att få intrycket av att kritiken åtminstone delvis har mildrats i takt med att affärsförutsättningarna förbättrats.

För det andra är Kina fortfarande ingen väl fungerande rättsstat. Domstolarna styrs till viss del politiskt. Att skydda patent, varumärken och andra immateriella tillgångar är mycket svårt och kräver stora ansträngningar. I denna kontext kommer även den utbredda korrruptionen med i bilden. Att så mycket avgörs på politisk väg både stimulerar korrruptionen och gör den extra svår att hantera.

För det tredje är konkurrenssituationen inte alltid neutral. Staten har ofta ett finger med i spelet och väljer ibland att utse vinnare och förlorare. Det räcker inte med att ha den bästa produkten till det bästa priset – om man inte har de rätta politiska kontakterna kan det ändå gå snett. Även här är korrruptionen en besvärlig faktor i spelet.

Dessa problem kastar grus i maskineriet. Om Kina varit en demokrati med en effektiv och neutral rättsstat samt med öppna och rättvisa konkurrensvillkor skulle allt ha varit enklare. Det skulle ha varit lättare för europeiska företag att utöka exporten och att expandera verksamheter. Det skulle ha gått att skapa fler europeiska jobb.

...men trenden verkar i alla fall peka åt rätt håll

Samtidigt ska det konstateras att den politiska utvecklingen i Kina inte stått stilla. På slutet av 70-talet, innan reformprocessen satte igång, var landet en helt stängd och hårt styrd diktatur. 2013 är landet alltjämt en diktatur, men av ett mer öppet och flexibelt slag. Medborgarna har ganska stort inflytande över sin egen ekonomiska situation. Eget ägande är möjligt i företag, fonder och försäkringar. Censuren är strikt, men går i viss utsträckning att runda för den som verkligen vill. Inte minst har internet och mikroblogger öppnat upp en ny dimension i samhällsdebatten. Dessa förändringar har i viss mån – särskilt om man ser till den långsiktiga trenden – gjort saker och ting enklare för europeiska

aktörer. Framstegen ska inte överdrivas, men inte heller negligeras (Cho 2012, 91, 99ff).

Summering

Utvecklingen i Kina påverkar jobbförutsättningarna i Sverige och övriga Europa. I denna korta analys har Kinas betydelse för den europeiska arbetsmarknaden studerats på fem huvudområden: marknad, tillverkning, kunskap, ägande och politik. På varje område har plus- och minussidorna identifierats. Kina är både en räddning och en risk. Den fråga som nu naturligt inställer sig är hur summeringen ser ut. Är den kinesiska utvecklingen totalt sett bra eller dålig för de europeiska jobben?

Att fälla något avgörande domslut vore att gå för långt. Ett par sammanfattande observationer är dock på sin plats.

Den sammanlagda bilden är både dynamisk och komplicerad. Pilarna går i båda riktningar. Kina både "tar våra jobb" och "räddar våra jobb". Att jobb tas och räddas behöver dessutom inte vara odelat negativt respektive positivt. Vissa jobb – i synnerhet de i en avancerad produktion med höga förädlingsvärden – vill vi definitivt ha. Andra jobb – särskild de i en enkel produktion med låga förädlingsvärden – är det inte lika säkert att vi verkligen vill ha. Både historien och samtiden visar att den avancerade produktionen och de höga förädlingsvärdena är en avgörande nyckel till välstånd och hållbar välfärd.

Slutsumman – när man lägger ihop plus och minus på samtliga fem områden – är delvis kopplad till just detta. Om man accepterar resonemanget om att det nog inte varit så farligt att många lågkvalificerade låglönejobb försvunnit till Kina är det svårt att inte landa i en positiv slutsats. Om den minusposten tonas ned blir det generella intrycket att plus-posterna – med särskild styrka när det gäller marknad och ägande – ganska klart har överhanden. Om man däremot inte köper det resonemanget blir balansen mellan plus och minus mer jämn. Då har plus-posterna nog alltjämt övertaget, men inte med lika tydlig marginal.

Även om man i nuläget landar i en positiv slutsumma finns det framöver en allvarlig riskbild på minussidan. Kinesernas snabba frammarsch på kunskapsfronten är på väg att i grunden ändra spelplanen. De kommer att på ett helt annat sätt kunna konkurrera i de kunskapsintensiva sektorer där vi för svensk och europeisk del vant oss vid att ganska enkelt kunna dominera. De kommer att kunna ta marknadsandelar i både Europa och Kina samt dra till sig en betydande del av FoU-verksamheten i världen. Om vi i Sverige och övriga Europa inte aktivt möter denna utmaning – genom att se till att hålla oss kvar i

täten i kunskapsracet – skulle jobbkonsekvenserna kunna bli mycket negativa. Mardrömsscenarioet är att hela kunskapsbalansen på 10 eller 20 års sikt vänds om: att det då blir vi som står för de enkla plastlek-sakerna och kineserna för spetsteknologin. Scenarioet är inte särskilt sannolikt, men det faktum att det inte är helt orealistiskt borde stimulera oss till att göra betydligt starkare kunskapssatsningar än de vi nu gör.

Referenser

- China Daily 2013-02-22: "China's R&D spending hits 1 trillion yuan", www.chinadaily.com.cn.
- Cho, Frederic & Danasten, Kerstin 2012: *Kina enligt Cho. Det du måste veta om världens snabbast växande ekonomi*, Kalla Kulor Förlag, www.kallakulor.com.
- Dagens Nyheter* 2013-05-21: "Stoppa EU:s straffullar mot kinesiska solpaneler", www.dn.se.
- Dagens Nyheter* 2013-10-12: "Kinesiska Huawei vill bli större än Ericsson", www.dn.se.
- Das, Mitali & N'Diaye, Papa 2013: "Chronicle of a Decline Foretold: Has China Reached the Lewis Turning Point?", *IMF Working Paper No 13/26*, www.imf.org.
- Eichengreen, Barry, Park, Donghyun & Shin, Kwanho 2011: "When Fast Growing Economies Slow Down: International Evidence and Implications for the People's Republic of China", *ADB Economics Working Paper Series*, No 262, June 2011, www.ssrn.com.
- Eklund, Klas 2011: *Kina. Den nygamla supermakten*, SNS Förlag, www.sns.se.
- European Commission 2012a: "EU initiates anti-subsidy investigation on solar panel imports from China", Press Release 2012-11-08, www.europa.eu/newsroom.
- European Commission 2012b: "Rethinking Education: Investing in skills for better socio-economic outcomes", www.ec.europa.eu.
- European Commission 2013a: "Commissioner De Gucht: 'We found an amicable solution in the EU-China solar panels case that will lead to a new market equilibrium at sustainable prices'", Press Release 2013-07-26, www.europa.eu/newsroom.
- European Commission 2013b: "Funding of Education in Europe. The Impact of the Economic Crisis", www.ec.europa.eu.
- Financial Times* 2012-12-12a: "Carmakers compete in a crowded market", www.ft.com.
- Financial Times* 2013-04-09: "Fitch downgrades China's credit rating", www.ft.com.
- Fortune* 2013, Global 500, www.money.cnn.com/magazines/fortune/global500

- Hanemann, Thilo & Rosen, Daniel H 2012: "China Invests in Europe. Patterns, Impacts and Policy Implications", Rhodium Group, www.rhg.com.
- Johansson, Börje & Karlsson, Charlie 2005: "Samarbetet mellan städerna Göteborg och Shanghai. Utvärdering av samarbetet", Jönköping University, Jönköping International Business School.
- IMF 2013: "People's Republic of China. Staff Report for the 2013 Article IV Consultation", www.imf.org.
- Li, Yao et al 2008: "China's higher education transformation and its global implications", www.voxeu.org.
- OECD 2010: "PISA 2009 Results: What Students Know and Can Do – Student Performance in Reading, Mathematics and Science (Volume I)", www.oecd.org.
- OECD 2011: "Lessons from PISA for the United States. Strong Performers and Successful Reformers in Education", www.oecd.org.
- OECD 2012: "How is the global talent pool changing?", Education indicators in focus 2012/05, www.oecd.org.
- OECD 2013: "The People's Republic of China. Avoiding the Middle-Income Trap: Policies for Sustained and Inclusive Growth", www.oecd.org.
- Svenska Dagbladet* 2013-10-02: "Kinesisk utmanare tar upp kampen mot giganterna", www.svd.se.
- The Economist* 2012-04-21: "The boomerang effect", www.economist.com.
- The Economist* 2012-05-26a: "The retreat of the monster surplus", www.economist.com.
- The Economist* 2012-05-26b: "Bending not breaking", www.economist.com.
- Tillväxtanalys 2011: "Kina gör affärer. Kinesiska strategier för internationella M&A och eventuella konsekvenser för Sverige", Working paper/PM 2011:11, www.tillvaxtanalys.se.
- Transparency International 2012: "Corruption Perceptions Index 2012", www.transparency.org.
- World Bank & the Development Research Center of the State Council, P. R. China 2013: "China 2030: Building a Modern, Harmonious, and Creative Society", www.worldbank.org.
- Åslund, Anders 2013: "The BRICs party is over", www.voxeu.org.

Utgivna rapporter

- ▶ Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Ny strategi för jämlikhet* (sept. 2011)
- ▶ Anna Johansson, *Obligatorisk valfrihet? – Nej tack!* (okt. 2011)
- ▶ Gösta Esping-Andersen, *Att investera i barn och utjämna livschanser* (nov. 2011)
- ▶ Sofia Jonsson, *Trafficking i Europa* (jan. 2012)
- ▶ Erik Bengtsson, *Varför är fackföreningsrörelsen så svag i USA?* (jan. 2012)
- ▶ Johan Lönnroth, *Fragment av en hegeliansk historieskrivning över nationalekonomin från svensk horisont* (febr. 2012)
- ▶ Roland Kadefors, *Jobba till 75? Om ålder, arbete och pensionering* (mars 2012)
- ▶ Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Ungdomsarbetslöshet i Sverige och Leerwerkpflicht i Nederländerna* (april 2012)
- ▶ Anna-Lena Lodenius & Mats Wingborg, *Arbetarrörelsen och hotet från högerpopulisterna* (april 2012)
- ▶ Erik Bengtsson, Jack Rolka och Fredrik Ståhle, *Arbetsmiljörapport* (maj 2012)
- ▶ David Ljung, *Nya tider – nya jobb. Utmaningar och utvecklingsvägar i jobbpolitiken* (juni 2012)
- ▶ Kerstin Littke, *Förutsättningar för framtidens livslånga lärande i Sverige* (juni 2012)
- ▶ Anders Nilsson, *Underbara dagar framför oss. Om sociala investeringsstrategier med barnperspektiv* (Storstadsrapport för Almedalen på uppdrag av Arbetarekommunerna i Stockholm, Göteborg och Malmö, juli 2012)
- ▶ Christer Thörnqvist & Charles Woolfson, *Upphandlingar och nerköp. Om lagstadgad social dumpning i byggbranschen* (sept. 2012)
- ▶ Anna Johansson & Johan Büser, *Ett förslag till socialdemokratisk handlingslinje mot riskkapitalister i välfärden* (okt. 2012)
- ▶ David Ljung, *Är vi smarta nog för de nya jobben?* (nov. 2012)
- ▶ Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Dags att skrota "Full sysselsättning"?* (nov. 2012)
- ▶ Anders Nilsson, *Nystartzoner – möjligheter, hot eller retoriskt slag i luften?* (nov 2012)

- ▶ Delvin Arsan, Tor Gustafsson och Stig-Björn Ljunggren, *Gläntan i skogen – om socialdemokratiens utmaningar i en ny tid* (dec. 2012)
- ▶ Erik Bengtsson, Sören Mannheimer, Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Att skifta överskottet i bytesbalansen till inhemska investeringar* (jan 2013)
- ▶ Ingvar Johansson, *Välfärdskapitalism med jämlikhetsnorm* (febr. 2013)
- ▶ Gösta Esping-Andersen, *Jämlikhet med en lycklig bourgeoisie. Den socialdemokratiska vägen till jämlikhet* (mars 2013)
- ▶ David Ljung, *Har vi råd att inte satsa med på ökad jämställdhet?* (mars 2013)
- ▶ Lars Ag, Bo Elmgren, Helmuth Föll, Sune Gidgård & Stig Lahti, *Arbetsförsäkring åt alla!* (april 2013)
- ▶ Paul S. Adler, *Det dynamiska förhållandet mellan kodifierad och icke-kodifierad kunskap* (april 2013)
- ▶ Anders Nilsson, *Att förstå världen* (juli 2013)
- ▶ Sandrine Bony m.fl., *Koldioxid och klimat: perspektiv på en vetenskaplig bedömning* (aug. 2013)
- ▶ Erik Bengtsson, Jack Rolka & Fredrik Ståhle, *Organisera eller rekrytera? En rapport om facklig förnyelse* (sept. 2013)

Rapporterna finns att ladda ner kostnadsfritt i pdf-format från: www.tankeverksamheten.se. Skicka din e-postadress till redaktion@tankeverksamheten.se får du utan kostnad kommande rapporter i din e-postlåda

- ▶ TANKEVERKSAMHETEN/ABF HAR ÄVEN GIVIT UT BOKEN *Jämlikhetsnormen* av Anders Nilsson och Örjan Nyström (sept. 2012)

"Ideologisk vitaminspruta" Peeter-Jaan Kask

"Måsteläsning för alla som på något sätt är intresserade av politiska idéer och konkreta reformer för framtiden" Marika Lindgren Åsbrink

Cirkapris 249 kr. Finns att beställa från bl.a. AdLibris och Bokus på nätet. Organisationer inom arbetarrörelsen och folkbildningen erbjuds rabattpris om 169 kr vid beställning av minst fem exemplar direkt från Tankeverksamheten. Gratis studiehandledning finns på hemsidan.

David Ljung är politiskt sakkunnig för de svenska socialdemokratiska ledamöterna i EU-parlamentet. Tankeverksamheten har tidigare givit ut rapporterna *Nya tider – nya jobb. Utmaningar och utvecklingsvägar i jobbpolitiken* (juni 2012), *Är vi smarta nog för de nya jobben?* (nov 2012) och *Har vi råd att inte satsa mer på ökad jämställdhet?* (mars 2013) av honom.

Ansvarig utgivare: Ann-Sofie Hermansson
www.tankeverksamheten.se
redaktion@tankeverksamheten.se

ISBN 978-91-87077-30-2